

Հանգուցեալի յիշատակն և մաղթում՝ Արարչին ուղարկել մխիթարիչ ս. Հոգին՝ ձեզ հասած վիշտը սփռելու:

Հանգուցեալ Արքար Յովհաննիսեանի յուղարկաւորութեանը ներկայ գտնուելու համար Թիֆլիզ ուղարկուեց Երևանի թեմական դպրանոցի տեսուչ Տ. Գաբեգին վարդապետը, որպէս նոյն դպրանոցի ներկայացուցիչ:

ՆԵՐՍԷՍ ՀԻՆԴԵՐՈՐԴ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ

7. Ներսիսի գործողանոթի մասը Օծոռմից յետ: ա. Կաթ ուղիկոսը Թիֆլիզում: Ներսէսը իւր գործունէութեան լուազոյն տարիներն անցրել էր Թիֆլիզում: այդտեղ նա մաքառումներ էր ունեցել և փայլուն յաջողութիւններ ձեռք բերել, այդտեղ էր նրա ստեղծած և փայփայած ազգային եկեղեցական մեծ հաստատութիւնը, Ներսիսեան հոգևոր դպրանոցը, որը նա իւր կոնդակներէից մէկում՝ ուղղած Մկրտիչ էմինին, մինչև անգամ համալսարան է կոչում: Քանի Ներսէսը Քիչինեումն էր, Թիֆլիզում միմիանց յաջորդել էին մի քանի առաջնորդներ, վերջինը Ախալցխայի Կարապետ եպիսկոպոսն էր: Ներսէսը հէնց որ կաթողիկոս օծուեց և վանքի ընթացիկ գործերը փոքր ինչ կարգի բերեց, լրացրեց Սինոդի անդամների թիւը, Ղուկաս եպիսկոպոսին կարգեց իրան տեղապահ և ինքը վերադարձաւ Թիֆլիզ:

Ծերացած և յոգնած ժամանակ եկեղեցական ծայրագոյն իշխանութիւն ձեռք բերած կաթողիկոսն այլևս անկարող էր աչքի ընկնող մեծ ծրագիրներ ունենալ: Եւ հէնց այն հանգամանքը, որ ամենից երկար Թիֆլիզումն էր մնում, ցոյց է տալիս, որ նրա ցանկութեան և գործունէութեան ծրագիրը կայանում էր նրանում — շարունակել իւր առաջնորդութեան օրով սկսուած գործերը, և

որքան երևում է պահուած թղթերից, այդտեղ էլ գլխաւոր ուշքը դարձրել էր Կարապետ եպիսկոպոսի գործերի քննութեան վրայ, որին յետոյ հեռացրեց թեմից և հաստատել տուեց Սինոդի անդամ (№№ 68, 182, 188, 202, 203, 257, 424, 520, 549, 566): Հետաքրքիրն այն է, որ նա պաշտօնից հեռացրած առաջնորդի հետ շատ մեղմ է վարուում, իւր լաւագոյն ճանաչած վարդապետներից մէկին՝ Մակարին (կաթուղիկոս) ուղարկում է Ախալցխա նրան ընդառաջ, բայց Կարապետը չի գալիս և Ախալցխայումն էլ վախճանւում է:

բ. Կաթուղիկոսի շինութիւնները. Էջմիածնի վանքում նրա թողած մնայուն գործերն են՝ Ներսիսեան լիճը, անտառը և գոմանոցը, որոց վրայ անմիջական հսկող և գործը կարգադրողն իսկապէս Ղուկաս արքեպիսկոպոսն էր: Ներսէսն այդ բանի համար Թիֆլիզից շատ կոնդակներ է ուղարկել Ղուկասին, (№№ 62, 216, 237, 313, 387, 422, 530, 613, 614): Լճի շինութիւնը սկսուել է 1846 թ. Մայիսի 27-ին, երբ առաջին անգամ կոնդակ էր տրուել Սինոդին և պատուիրել վերակացու կարգել լինելիք աշխատանքների վրայ, իսկ վերջացել է 1848 թ. Նոյեմբերին: Այդ երևում է Յովհաննէս և Խաչատուր Լազարեանների գրած կոնդակից, որի մէջ ի միջի այլոց յիշում է «աւարտեալ վերջին աւաւրն Նոյեմբերի ղգոմն և ղճակն»:

գ. Կաթուղիկոսի վերաբերմունքը դէպի Էջմիածնի միաբանութիւնը: Ընդհանուր սարածուած կարծիք է, որ Ներսէսը ուսումնասէր և լաւ պատրաստուած հոգեւորականներին ոչ միայն չի սիրել, այլ մինչև անգամ հալածել է: Սակայն որքան կարողացանք կոնդակներից մակաբերել, պէտք է ասենք, որ այդ կարծիքն ուղիղ չէ: Նրա օրով Էջմիածնի միաբանութիւնը թէ թուի և թէ անդամների կրթական պակասութեան կողմից իսկապէս խեղճ վիճակ ունէր: Դարձեալ Յովհաննէս և Խաչատուր Լազարեաններին գրած մի կոնդակում փայլուն կերպով նկարագրուած է այդ խեղճ և ցաւալի դրութիւնը: Նկարագրութիւնից երևում է, որ 1849 թ. սկզբում

Էջմիածնում կային եպիսկոպոսունք Հինգ, վարդապետք թուով 24, յոթոց պիտանացուք իբրեւ վեց և ի նոցունց երեք միայն յուսալիք, երկու սարկաւագունք, Հինգ ուրարակիրք... և 38 աշակերտք»։ Մինչդեռ Վրաստանի և Իմերեթի, Աստրախանի, Շամախու և Ասպահանի թեմերը դատարկ էին, մինչդեռ Պօլսոյ պատրիարքը հրաժարւում էր և դժուարութիւններ էր յարուցանում ընդունել Էջմիածնի նուիրակներին և որ գլխաւորն է՝ Պօլսում թոյլ չէր տալիս Էջմիածնի առանձին գործակալի ներկայութիւնը, կամենալով իւր անձի մէջ պարունակել այդ պաշտօնը։

Հինգ եպիսկոպոսներից արժանաւոր է համարում Վուկասին, որին ծանրաբեռնել էր Սինօգի և վանքի գործերով և Յովհաննէս եպիսկոպոս Շահխաթունեանին, որին կարգել էր Սինօգի անդամ (№ 69), մատենադարանապետ, (№ 431) և Էջմիածնի դպրոցի կառավարիչ (№ 174), Աւելորդ չեմ համարում յիշել, որ Շահխաթունեանը իբրեւ մատենադարապետ կանգակով (№ 431) պատուէր է ստանում՝ ամեն կերպ օգնել ակադեմիկ Բրոսէին, որ 1848 թ. Յունիարին Պետերբուրգից եկել էր Հայաստան և Վրաստան՝ ուսումնասիրութիւններ կատարելու, նաև Էջմիածնի մատենադարանի հետ ծանօթանալու։ Նոյն եպիսկոպոսին դրած մի կոնդակում փայլում է ներսիս լուսամիտ հայացքը մանկանց կրթութեան խնդրում։ Շամխաթեանը՝ իբրեւ դպրոցի կառավարիչ՝ հրաման է ընդունում, «զփալախայն և զվարոցն դնել ի վաւարանս», դաստիարակութեան մեթոդից ընդմիշտ հանել ծեծը, ֆիզիքական պատիժը և աղղել միայն աշակերտի հոգու վրայ։ Չնայած որ Յովհաննէս եպիսկոպոսը պաշտօններով այսքան ծանրաբեռնուած էր, ներսէսը ստիպուած էր ուրիշ յարմար անձ չունենալու պատճառով առ ժամանակ հեռացնել նրան գործերից և ուղարկել Պօլիս՝ իբրեւ իւր ներկայացուցիչ, որ կարգաւորի վերոյիշեալ երկու խնդիրը։ Բայց Շահխաթունեանը անակընկալ վախճանւում է և ներսէսը յարմար մարդ չի գտնում նրան փոխարինելու այդ տեսակ պատասխանատու յանձնարարութեան համար։

Վեց գործի ընդունակ վարդապետների անունները չէ տուել. երեք լավագոյն համարուածը, որքան կարելի է մակարերել կաթուղիկոսի նոցա տուած զանազան յանձնարարութիւններից, եղել են Սարգիս վարդապետ Հասան-Ջալալեանը, Կարապետ վարդապետ Շահնազարեանը և Մակար վարդապետը, վերջը կաթուղիկոս Սոցանից Շահնազարեան վարդապետին նա կարգում է Թիֆլիզի կոնսիստորիայի նախանգամ և տեղական քննական և այլ կարևոր խնդիրները նորա ձեռքով է հոգում (№ 262), Սարգիս վարդապետին նշանակում է շրջիկ քարոզիչ Գորուայվիճակի (№ 263), Ախալցխա է ուղարկում Զմիռուհիայի հրկիզեալ հայերի համար նպաստ ժողովելու (№№ 391, 392), յանձնում է նորան քննական կարևոր գործեր (№№ 434, 568): Իսկ Մակարին էլ՝ իբրև աչքի ընկնող վարդապետի, էջմիածնից հրաւիրակ է ուղարկում Կարապետ եպիսկոպոսի մօտ (№ 533): Մակարը այդ յանձնարարութիւնը յաջողութեամբ չի կատարել կամ չի կամեցել կատարելու: Ներսէսը Ղուկաս եպիսկոպոսին գրած թղթի մէջ այդ առթիւ իւր դժգոհութիւնն է յայտնում, որ Մակարը գնացել է Ախալցխա փոխանակ Կարապետ եպիսկոպոսին համոզելու, որ նա դայ էջմիածին, այնտեղ նորա հետ միացել է և կաթուղիկոսի դէմ՝ դաւեր է սարքում: Այդ հանգամանքը չի արգելում, որ Ներսէսը նրան թէ Սինոդի անդամ է կարգում և թէ կարևոր յանձնարարութիւն անում: Նրան է ուղարկում, որ գնայ և Ս. Ստեփաննոս վանքի նշանաւոր ձեռագրերը բերի էջմիածին (№№ 619—621):

դ. Կաթուղիկոսի կարգադրութիւններն ընթացիկ գործերի վերաբերեալ, ժողովածուի մէջ ժամանակուայ մասնաւոր հարցերով պարապողների համար հետաքրքիր տեղեկութիւններ շատ շատ են: Ներսիսի յայտնի գործունէութեան ընտրու կողմերից մէկն էլ այն էր, որ նա սիրում էր նամակագրութիւններով, փոքրիկ ընծաներ տալով՝ օր. նա Շիրազի գինի կամ Պարսկաստանի գորգեր է ուղարկում իւր Պետերբուրգի բարեկամ

ներին, բեռներով դուրս մայ տանել տալիս թիֆլիզ՝ — սերտ
յարարերութիւն պահպանել բարձրաստիճան պաշտօնեա-
ների, դիրք ունեցող հայերի հետ և իւր ուշադրութեամբ
դէպի այդ անձինքը միշտ հնարաւորութիւն ունէր հայ
եկեղեցու և նրա վարչութեան մասին ուղիղ հայացք կազ-
մել տալու (№№ 96, 98, 318, 460): Այդ կողմից շատ
հետաքրքրական է նրա մի ընդարձակ և գեղեցիկ ոճով
գրուած կոնգակը (№ 449) ուղղուած Յ. և Խ. Լազարեան-
ներին: Սօքա միջնորդել էին, որ Ներսէսը լանջախաչ պար-
գելի Ն. Նախիջևանից Ս. Պետերբուրգ վոխադրուած Գրի-
գոր քահանայ Տէր-Գրիգորեանին: Կաթուղիկոսն այդ առ-
թիւ Լազարեաններին գրում է. Պետերբուրգի եկեղեցում
ծառայող քահանան խաչ ունենալու իրաւունք և արժանիք
ունեցող մէկը պէտք է լինի. Գրիգոր քահանային նա ան-
ձամբ ճանաչում է, նա մայրաքաղաքի եկեղեցում ծառա-
յելու արժանի անձ չէ. չնայած դրան ինքը յարդում է
Լազարեանների խնդիրքը և Տէր Գրիգորին խաչ է ուղար-
կում, միայն այն պայմանաւ, որ նա կրի այդ խաչը քանի
որ կծառայի Պետերբուրգի եկեղեցում, հետանալուն պէս
պէտք է եկեղեցուն թողնի: Այդ խնդրակատարութեանը
կցում է իւր խնդիրը, իշխանները հայ եկեղեցու շահե-
րին նախանձախնդիր են, իրենց բաղմաթիւ գործերով ա-
պացուցել են, բայց հեռու լինելով հայկական կենդրոնից,
շատ անգամ հնար չունին ծանոթանալու այլ և այլ ան-
ձանց և գործերի իսկական պատկերին և սխալում են,
լսելով քաղցրախօս և նենգամիտ անձանց: Յատկապէս
խնդրում է, թող նոքա շրջահայեաց լինին, տեղեկութիւն-
ներ հաւաքեն և քննեն ամենից առաւել ի՞նչ հայոց ազգի
կաթուղիկոսի և ապա եկեղեցական ասպարիղում գործող
անձանց գործերը և իրենց բարեսրտութեամբ՝ անձամբ
կամ միջնորդութեամբ չօգնեն անարժաններին ի վնաս
ընդհանուր շահերի: Իւր ընդհանուր դատողութիւնը Ներ-
սէսը լուսաբանում է Սալանթեանի և Սերովբէ եպիսկո-
պոսների օրինակներով, որոնց համար Լազարեանները
միջնորդել էին:

Այսպէս առաջ գնալով յիշատակութեան արժանի ենք համարում Սեանի վանքի (№№ 77, 94, 158, 254) գործերի քննութիւնը, վանքի ունեցածների և մանաւանդ ձեռագրերի ցուցակագրութեան մասին կարգադրութիւնը, նոր Զուղայու տպագիր գրքերի և ձեռագրերի ցուցակագրութիւնը, որոնցից հները և կարեւորագոյնները պատուիրում է ուղարկել Էջմիածին ի տես և ի քննութիւն (№№ 47, 114, 158), Տաթևի վանքի համար ինժեներատար կազմելը (№№ 132, 134, 227) և Ս. Ստեփաննոս վանքի բազմաթիւ կարեւոր ձեռագրերի Էջմիածնի մատենադարան բերելու կարգադրութիւնը (№№ 619, 620, 621): Սոցա շարքին կարող ենք համարել տպարանի մասին եղած անօրէնութիւնը, որին կից ներսէսը կամենում էր նաև լիտոգրաֆիա բանալ (№№ 110, 354, 482), գրքերի տպագրութեան համար Կովկասի քաղաքական վարչութեան միջամտութիւնը (№ 426) «յաղաքս արգելման տպագրութեան գրեանց տոանց նախապայանութեան նորուն Պայծառութեան կնեազ Միխայիլ Սիմօնիչ Վոռօնցովի»։ Ներօխեան և Երևանի սեմինարիաների ներքին գործերի մասին արած մի քանի կարգադրութիւնները (№№ 69, 131, 253, 323, 536, 580, 583):

Վանքի տնտեսութեան բարւոքման համար ներսիսի կարգադրութիւններից, բացի լճի, անտառի և գոմի մասին արածները, տեսնում ենք որ նա մտածում է Դավթայի առուն հանել և ջուր հասցնել Էջմիածին (№ 112), Դրիմից խաղողի մասներ է բերել տալիս (№ 618) և շերամապահութեան համար թթենիներ տնկել տալիս (№ 568): Վանքում վերացնում է Դարբաս կոչուած տուրքը (№ 140) և պատուիրում ուխտաւորից միայն կամաւոր տուրք ստանալ:

Նրա վարչական կարգադրութիւններից վանքի մէջ և դուրսը յիշուելու արժանի են. նա ղինւում է կաշառակերութեան դէմ, երբ գործակալութիւն ստանալու համար կաշառք են տալիս (№ 107) և մանաւանդ երբ երուսաղէմի մի վարդապետ գալիս, եպիսկոպոս է ձեռնադրւում և առանց կաթուղիկոսի գիտութեան 3000 զուռուշ նուէր

անունով կաշառք տալիս էջմիածնի գանձարանին։ Այդ առթիւ խօսք ու զրոյց է բացւում, բամբասանքը հասնում է կաթուղիկոսին և նա պատուիրում է գումարը վերադարձնել արքային։ Միեւնոյն կոնդակում պատմում է հետեւեալ հետաքրքիր դէպքը. — Խարբերդի մօտ Սաղասրայ վանքում Ղուկաս կաթուղիկոսի ժամանակ ապրում էր Յարութիւն եպիսկոպոսը, որը կաշառք առնելով, ամեն մի իրեն դիմողի առանց քննելու ձեռնադրում էր վարդապետ կամ քահանայ։ Եւգոկիայից և Խարբերդից գանգաւաններ են ուղարկում կաթուղիկոսին և սա կանչում է եպիսկոպոսին քննութեան։ Եպիսկոպոսը հրաժարւում է կաթուղիկոսին ներկայանալու և ասում է. երբ ես գնացի էջմիածին ձեռնադրուելու, ինձ չհարցրին թէ ունիս արժանաւորութիւն, այլ «ունիս դրամ և ես ասացի թէ ունիմ և ձեռնադրեցին, նոյնն էլ ես եմ անում», (№№ 523, 524)։

Բացի այս դէպքերից, կաթուղիկոսը տեղեկացել էր Յակոբ վարժապետ Կարինեանցի կաշառակերութիւնը և խիստ քննութիւն էր նշանակել (№ 280)։

Հաս ու չհասի և ամուսնական խնդիրները կաթուղիկոսի կոնդակներում շատ սակաւ են, ընդամենը վեց անգամ են շօշափւում (№№ 72, 106, 168, 428, 440)։ Մի երկու կոնդակ էլ նուիրուած են քահանաների կրկնամուսնութեան հարցին (№№ 171, 172), մի հարց, որը մինչև այսօր էլ վախճանական վճռի չէ եկել և որը շարունակ յարուցւում է։

Էջմիածնի գանձարանի պատմութեան համար նիւթ են տալիս մի շարք կոնդակներ (№№ 176, 178, 189, 196, 365). Երևանից կոնսիստորիան էջմիածին փոխադրելու խնդիրներ շօշափւում են ուրիշ կոնդակներ (№№ 116, 136, 121)։ Կալուածական հարցերը շատ են հետաքրքրել ներսիսին (№№ 79—81, 84—86, 225, 224, 406, 476)։

Երեք հատոր կոնդակների ժողովածուի առաջին և երկրորդի սկիզբը պարունակում են պատմագէտի համար այսօրան բազմատեսակ խնդիրներ։ Կոնդակների մէջ անշուշտ կան այնպիսիներն էլ, որոնք միանգամայն մասնաւոր բնա-

ւորութիւնն են կրում և ժողովածուի հրատարակիչը կարող է տարակուսել, արդեօք հարկաւոր էլ կ'լինի այնպիսիներն էլ հրատարակել: Մի բան հարկաւոր է առանձին կերպով շեշտել. Ներսիսի կոնդակները՝ ամենաաննշաններն էլ իր գրածներն են, նա կոնդակագիր չէ ունեցել. ինքը սեղ գրել և շատ անգամ էլ ինքն է արտագրել՝ գրագրի պաշտօն կատարելով: Մի կոնդակի մէջ (№ 498) նա գանգատոււմ է էջմիածնի ազըատութեան, վարդապետների ադիտութեան և Սինօգի անդօրութեան մասին, ասելով, մինչ ամենայն հայոց կաթողիկոսը ստիպուած է գրագրի պաշտօնն անգամ վարել, Սինօգի անգամները ոչ միայն իրանք թղթերը չեն գրում, զլանում էլ են կարգաւ արենագրի գրածը և ստորագրում են կարեւոր թերթերն առանց կարգալու: Այստեղից պարզ է, որ ով գործ ունենայ Ներսիսի թղթերի հետ, համոզուած պիտի լինի, որ ամենաաննշան թղթի իւրաքանչիւր տողը Ներսիսի գրչի և մտքի արտագրութիւնն է:

Մեծապ վարդապետ

Տ Ա Ճ Կ Ա Հ Ա Յ Փ

Աղբամարի բեմը. Այս ընդարձակ կաթողիկոսական թեմի կրթական խիստ ողբալի գրութեան ցաւալի հետեանքներէց մէկը մասնանշող հետեւալ գրութիւնն ենք կարդում «Սուրհանդակի» մէջ:

Վանայ ամերիկեան միսիոնարներու որջանոցէն ընթացաւարտ եղող աղաք իրենց զիւղերը վերագառնալով, ոմանք քարոզչութիւն և ոմանք ուսուցչութիւն կընեն և անհամաձայնութեան առիթ կըլլան բողոքականամիտ գաղափարներով: Այս աղաք իրենց ամսականներուն զլխաւոր մասը կը ստանան միսիոնարներէն և տեղ տեղ ալ զիւղացիներուն տուած հացահատիկներով կը բաւականանան: Աղթամարայ կաթողիկոսական